

Milewski, Dariusz

Historia kościołów i parafii na Mazowszu w świetle prac dyplomowych powstałych w ATK i UKSW

Rocznik Mazowiecki 15, 268-286

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Historia kościołów i parafii na Mazowszu w świetle prac dyplomowych powstałych w ATK i UKSW

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie – do 1999 r. Akademia Teologii Katolickiej – to największa uczelnia katolicka na Mazowszu, dysponująca poza Warszawą ośrodkami naukowo-dydaktycznymi w Płocku i Łomży. Specyficzny, kościelno-państwowy charakter tej uczelni, sprzyjał rozwinięciu się badań nad historią Kościoła w Polsce, prowadzonych początkowo w ramach Wydziału Teologicznego, a od 1987 r. także Wydziału Kościelnych Nauk Historycznych i Społecznych. Badania te zaowocowały powstaniem szeregu prac dyplomowych, głównie magisterskich i licencjackich, poświęconych dziejom kościołów i parafii mazowieckich. Prace te przechowywane są w Archiwum UKSW i stanowią nieocenioną pomoc do poznania historii Kościoła na Mazowszu. Przedmiotem niniejszego artykułu będzie historia kościołów i parafii mazowieckich począwszy od 1945 r., znajdujących się na obszarze historycznego Mazowsza – dawne Księstwo Mazowieckie i województwa płockie i rawskie – w świetle wymienionych tu prac dyplomowych. Przyjęcie przedrozbiorowych, administracyjnych granic Mazowsza dla omówienia jego współczesnej historii kościelnej wydaje się o tyle zasadne, iż brak jest obecnie jednoznacznych kryteriów podziału administracyjnego, wyodrębniających Mazowsze spośród innych regionów Polski. Na pewno roli tej nie może odgrywać powstałe w 1999 r. województwo mazowieckie, obejmujące swym zasięgiem ziemię radomską i jednocześnie pozostawiające poza swymi granicami Rawę Mazowiecką. Kryterium chronologiczne z kolei zostało narzucone przez sam charakter źródeł, którymi są dla nas wspomniane prace dyplomowe. Spośród 49 prac doktorskich, magisterskich i licencjackich, znajdujących się w Archiwum UKSW (stan z dnia 1 maja 2003 roku), poświęconych historii kościołów i parafii mazowieckich, tylko 11 z nich nie omawia okresu po 1945 r., podczas gdy dla zdecydowanej większości pozostałych prac data ta jest punktem wyjścia.

Przejdźmy teraz do charakterystyki wspomnianych prac. Są to prace dyplomowe (1 doktorska, 21 magisterskich i 16 licencjackich, czyli wszystkich razem 38) – powstałe w ATK i UKSW i przechowywane w Archiwum UKSW. Stanowią one integralną część akt osobowych i wchodzi w skład dwóch zespołów archiwalnych: zespołu akt przewodów doktorskich (DR) i zespołu akt studenckich (S). Przytłaczająca większość tych prac napisana została na Wydziale Teologicznym (WT), zarówno w ramach studiów dziennych, jak i zaocznych i zamiejscowych (WT/Z), głównie na kierunku historii Kościoła (19 prac magisterskich i 16 licencjackich, czyli razem 35 prac). Na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych (WHS) powstała jedna praca doktorska i jedna magisterska. Wreszcie jedna praca magisterska powstała na Wydziale Prawa Kanonicznego (WPK). Szczególnie duży wzrost liczby tych prac obserwujemy od drugiej połowy lat 90. XX w. – od 1995 r. powstało 36 prac – kiedy po upadku komunizmu powstały

możliwości podjęcia wszechstronnych badań nad historią Kościoła w Polsce. Co ciekawe, aż 26 prac powstało na seminarium ks. prof. Michała Grzybowskiego, specjalizującego się w historii Kościoła na Mazowszu¹. Spośród tych prac dwie mają charakter przekrojowy², podczas gdy pozostałe omawiają historię poszczególnych kościołów i parafii mazowieckich. Warto zwrócić uwagę, iż ze względu na dużą aktywność naukową w tej dziedzinie ośrodka płockiego, w którym pracuje ks. prof. Michał Grzybowski, spośród 36 prac szczegółowych aż 31 poświęconych jest dziejom parafii położonych na północ od linii Wisła – Bug, a więc należących do diecezji płockiej i – od 1992 r. – łomżyńskiej. Tematyka tych prac obejmuje historię parafii oraz kościoła jako budynku sakralnego wraz z jego wyposażeniem, a także dzieje pastoralnych funkcji parafii, tzn. duszpasterstwo parafialne, obejmujące sprawowanie sakramentów, katechizację i życie religijne parafian oraz historię duchowieństwa parafialnego.

Wspomniane prace wykazują niejednokrotnie bogatą i zróżnicowaną bazę źródłową. Ich autorzy nie poprzestawali na opracowaniach dotyczących historii regionu czy wydanych materiałach źródłowych³, ale sięgali do akt z Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego i Archiwum Diecezjalnego Płockiego oraz przede wszystkim do akt z archiwów parafialnych. Spośród tych ostatnich wykorzystywane były przede wszystkim protokoły wizytacji biskupich i dziekańskich wraz z dekrétami wizytacyjnymi, kroniki parafialne, księgi ogłoszeń parafialnych oraz księgi metrykalne: chrztów, małżeństw, zgonów i bierzmowań. Osobnym, cennym źródłem informacji stały się wywiady z księżmi oraz mieszkańcami poszczególnych parafii – wykorzystane one zostały w 17 pracach; 6 prac zaopatrzonych jest w mapy ilustrujące położenie parafii, 14 zaś zawiera zdjęcia przedstawiające zarówno obiekty sakralne i wyposażenie kościołów, jak i uroczystości liturgiczne. Dodajmy, że niejednokrotnie autorami prac dyplomowych byli pracujący w parafii księża bądź sami parafianie, co znakomicie ułatwiało im wykorzystanie szerokiej bazy źródłowej, choć mogło też rodzić chęć apologetyzacji historii rodzinnego ośrodka kultu. Niewątpliwie jednak szerokie wykorzystanie trudno dostępnych i rozproszonych materiałów źródłowych stanowi o szczególnej wartości omawianych prac dyplomowych i ich przydatności dla badań nad historią kościołów i parafii mazowieckich.

W pracach tych omówiona została historia 36 następujących ośrodków parafialnych na Mazowszu: Baranowo, Bodzanów, Bonisław, Chociszewo, Gąbin, Grudusk, Grzebsk, Krajkowo, Krysk, Lekowo, Maków Mazowiecki, Miszewo

¹ Prof. M. Grzybowski doktoryzował się na podstawie pracy *Kościelna działalność Michała Jerzego Poniatowskiego biskupa płockiego 1773–1785*, Warszawa 1977, Archiwum UKSW (dalej: AUKSW), sygn. DR – WT/138.

² Są to: praca doktorska Stanisława Banacha, *Zniszczenia obiektów sakralnych w Archidiecezji Warszawskiej w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, Warszawa 2000, AUKSW, sygn. DR – WHS/128; oraz praca magisterska Kazimierza Kowalczyka, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1918–1981. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 1983, AUKSW, sygn. S – WPK/583.

³ Wymienić tu można poszczególne tomy *Materiałów do dziejów Ziemi Płockiej* w opracowaniu M. Grzybowskiego, wydawane przez Towarzystwo Naukowe Płockie w latach 80. i 90. XX w. czy *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji płockiej*, Płock 1948.

Murowane, Niedzbórz, Osuchowa Nowa, Ożarów Mazowiecki, Pawłowo Kościelne, Płock – parafia św. Zygmunta, Płoniawy, Płońsk – parafia św. Michała Archanioła, Podkowa Leśna, Pułtusk – parafia św. Józefa, Pułtusk – parafia św. Mateusza, Pułtusk – parafia św. Stanisława Kostki, Przewodowo, Radzanów, Rogotwórski, Rościszewo, Skrwilno, Słupno, Smardzewo, Strzegowo, Susierz, Szreńsk, Warszawa – parafia św. Katarzyny, Wola Mystkowska i Zegrze. Przedstawienie ich historii, począwszy od 1945 r., należy rozpocząć od dziejów samych obiektów sakralnych. W połowie przypadków są to kościoły stosunkowo młode, pochodzące z XIX i XX w.⁴ Nie oznacza to oczywiście, aby dopiero w tych stuleciach powstały tam obiekty sakralne i parafie. Tak jest zaledwie w kilku przypadkach: w Osuchowej Nowej, Ożarowie Mazowieckim, Podkowie Leśnej i Woli Mystkowskiej⁵. Pozostałe kościoły zostały wybudowane w XIX bądź XX w. na miejsce dawniejszych świątyń drewnianych, rozebranych albo zniszczonych. Dla przykładu: w parafii w Baranowie XVIII-wieczny kościół drewniany rozebrano na początku XX w., a kolejny, wybudowany w latach 1868–1869, sprzedano w 1922 r. parafianom, skoro w latach 1910–1914 wybudowano nowy, murowany⁶; podobnie stało się w Skrwilnie, gdzie po wystawieniu w 1852 r. nowego kościoła murowanego, stary, drewniany z połowy XVII w. rozebrano w 1867 r.⁷ Z kolei drewniany kościół w Rogotwórsku został rozebrany przez Kozaków w 1915 r., a pozyskane z niego drewno posłużyło do budowy okopów. Na jego miejsce wystawiono staraniem Aleksandra Kierskiego, właściciela należącej do parafii wsi Kierz, tymczasową kaplicę, obecny zaś kościół wybudowano w latach 1935–1938⁸. Podobne przykłady można by mnożyć. Szczęśliwie jednak nie wszystkie kościoły drewniane spotkał ten los: w Strzegowie drewniany kościół z 1756 r., który stał się zbyt ciasny dla potrzeb współczesnej parafii, pozostawiono z przeznaczeniem na odprawianie mszy pogrzebowych, a nowy kościół murowany wybudowano w innym miejscu⁹. Na odrębną uwagę zasługuje jeszcze kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w parafii św. Katarzyny w Warszawie. Jest to bowiem go-

⁴ Są to kościoły parafialne w Chociszewie, Grudusku, Niedzborzu, Płoniawach, św. Stanisława Kostki w Pułtusku, Przewodowie, Skrwilnie, Suserzu i Zegrzu (XIX w.) oraz w Baranowie, Bonisławiu, Gąbinie, Osuchowej Nowej, Ożarowie Mazowieckim, Podkowie Leśnej, Radzanowie, Rogotwórsku, Smardzewie, Strzegowie i Woli Mystkowskiej (XX w.).

⁵ Zob. R. Kurowski, *Kult Matki Bożej w parafii Osuchowa Nowa*, Warszawa 1995, AUKSW, sygn. S – WT/[14446], s. 38-48; Cz. Kolasa, *Historia parafii w Ożarowie Mazowieckim*, Warszawa 1998, AUKSW, sygn. S – WT/[20150], s. 33-41; J. Sokołowski, *Historia parafii Podkowa Leśna*, Warszawa 1997, AUKSW, sygn. S – WT/[21089], s. 13-14; M. Bojałkowska, *Pastoralne funkcje parafii Wola Mystkowska k. Wyszkowa w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/159, s. 6.

⁶ B. Soból, *Obraz religijności mieszkańców parafii rzymsko-katolickiej pod wezwaniem św. Bartłomieja w Baranowie*, Warszawa 1998, AUKSW, sygn. S – WT/[16227], s. 39-40.

⁷ J. Narodzonek, *Funkcje pastoralne parafii św. Anny w Skrwilnie w latach 1945–1998*, Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/239, s. 15-24.

⁸ M. Lewandowska, *Życie religijne w parafii pod wezwaniem św. Wawrzyńca w Rogotwórsku w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/436, s. 17.

⁹ E. Tokarska, *Życie społeczno-religijne parafii rzymsko-katolickiej p.w. św. Anny w Strzegowie*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/189, s. 13-15.

tycka świątynia z drugiej połowy XV w., która swój obecny kształt zawdzięcza gruntownej przebudowie w XIX w.¹⁰

Wśród starszych kościołów wybudowanych do końca XVIII w. znajdują się zarówno świątynie murowane, jak i drewniane. Warto tu wspomnieć choćby o kilku najcenniejszych, aby zilustrować stan zabytkowego budownictwa sakralnego na Mazowszu. Listę świątyń murowanych otwiera bazylika katedralna plocka, będąca od 1965 r. siedzibą parafii św. Zygmunta w Płocku – jej romańskie początki sięgają XII w., obecny zaś kształt zawdzięcza renesansowej przebudowie dokonanej po pożarze w 1530 r. oraz ponownej przebudowie na początku XX w.¹¹ Rangę zabytku posiada także trójnawowa bazylika gotycka w Makowie Mazowieckim, wzniesiona pod koniec XV w., której wnętrze przekształcone zostało w XVIII i XIX w.¹² Późnogotyckie kościoły murowane z początku XVI w. zachowały się także w Krajkowie i Szreńsku¹³, do szczególnie okazałych zaś należy XV-wieczna kolegiata p.w. Zwiastowania NMP w Pułtusk, rozbudowana w XVI w. i nosząca od 1975 r. tytuł Bazyliki Mniejszej¹⁴. Nie mniej cenne są unikatowe kościoły drewniane, jak choćby wspomniany już kościół w Strzegowie z połowy XVIII w. czy też kościół p.w. św. Leonarda w Grzebsku, pochodzący z 1712 r.¹⁵

Historia wszystkich tych budowli począwszy od 1945 r. to niemal z reguły historia odbudowy i naprawy zniszczeń wojennych. Straty poniesione przez kościoły mazowieckie, należące do Archidiecezji Warszawskiej oraz początki odbudowy w 1945 r. przedstawił w swej pracy doktorskiej S. Banach. Autor zwrócił uwagę na trzy etapy zniszczeń, jakich doznawały kościoły mazowieckie w latach 1939–1945. Pierwszy związany był z działaniami wojennymi we wrześniu 1939 r.; drugi z celową aktywnością okupanta niemieckiego, wyrażającą się m.in. w zorganizowanym rabunku dzwonów kościelnych; i wreszcie trzeci, który dokonał się w Warszawie podczas Powstania Warszawskiego i burzenia przez Niemców stolicy jesienią 1944 r. oraz na całym Mazowszu w czasie walk frontowych w 1944 i 1945 r.¹⁶ W Warszawie w 1945 r. spośród 255 kościołów na lewym brzegu Wisły całych zostało 5, podczas gdy spośród 10 na Pradze – 4 koś-

¹⁰ Z tego okresu pochodzi też murowana dzwonnica wystawiona przy kościele w 1881 r.; zob. S. Bardski, *Kościół i parafia św. Katarzyny w Warszawie w latach 1918–1956*, Warszawa 1992, AUKSW, sygn. S – WHS/271, s. 36–39.

¹¹ M. Zaborowski, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Zygmunta w Płocku w latach 1965–1995*, Płock 1998, AUKSW, sygn. S – WT/Z – I/5, s. 13–29.

¹² R. Nowocińska, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Józefa w Makowie Mazowieckim w latach 1945–1992*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/298, s. 8.

¹³ Z. Kuźniewska, *Funkcje pastoralne parafii Krajkowo w latach 1945–1997*, Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/241, s. 14–15; B. Dwużnik, *Funkcje pastoralne parafii p.w. św. Wojciecha w Szreńsku w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/265, s. 27.

¹⁴ S. Pieńkowska, *Pastoralne funkcje parafii p.w. św. Mateusza w Pułtusk w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/182, s. 13.

¹⁵ E. Tokarska, op. cit., s. 8; A. Oman, *Pastoralne funkcje parafii p.w. św. Leonarda w Grzebsku w latach 1945–1993*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/311, s. 5.

¹⁶ S. Banach, op. cit., s. 57–117 (zniszczenia w toku kampanii wrześniowej), s. 118–211 (okres okupacji i rabunek dzwonów kościelnych), s. 212–276 (zniszczenia w Warszawie w 1944 r.) i s. 277–295 (zniszczenia na Mazowszu w czasie walk frontowych w 1944 i 1945 r.).

cioły¹⁷. Zarówno w stolicy, jak i poza nią przystąpiono niemal od razu do przywracania życia religijnego – które skupiało się zrazu w ocalałych świątyniach – oraz do odbudowy zniszczonych kościołów. W Warszawie władze kościelne podjęły współpracę z Wydziałem Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy i przystąpiono do remontu najmniej zniszczonych kościołów, aby móc przywrócić życie religijne. Jeszcze w 1945 r. odremontowano zatem kościoły św. Józefa Oblubieńca, św. Anny i Res Sacra Miser przy Krakowskim Przedmieściu, a także wznowiono odprawianie nabożeństw w kościele św. Krzyża. Odgruzowano też archikatedrę św. Jana oraz jezuicki kościół p.w. Matki Bożej Łaskawej na Starówce¹⁸. Poza stolicą zniszczenia kościołów były niejednokrotnie tak wielkie, iż życie religijne musiano organizować w tymczasowych kaplicach. Tak było m.in. w Sulejowie, Wieliszewie, Konarach, Ostrołęce i Stanisławowie¹⁹. Gdzie indziej przystępowano do odbudowy istniejących świątyń, zaczynając zwykle od położenia chociażby prowizorycznego zadaszenia. Tak działo się m.in. w Czersku, Karczewie, Kobyłce i Młodzieszynie²⁰.

Nie mniejsze zniszczenia stały się udziałem kościołów północnego Mazowsza. Niemcy przede wszystkim rabowali dzwony – zdarzało się nawet, że świątynia nie poniosła w okresie wojny innych poważniejszych strat, oprócz tej właśnie²¹. Często kościoły zajmowane były przez wojsko i przeznaczane na magazyny i składy amunicji. Kościół w Słupnie został zdewastowany niemal doszczętnie; jego odbudowę podjęto w 1951 r., a kolejne remonty ciągnęły się do lat 90.²² Kościół św. Józefa w Pułtuskach zamieniony został w skład amunicji i poniósł uszkodzenia od ostrzału artyleryjskiego, jego powojenny remont zakończył się ponownym poświęceniem kościoła w 1949 r.²³ W Skrwilnie Niemcy zniszczyli organy, rabowali dzwony i spalili plebanię, w Baranowie z trzech dzwonów pozostał jeden²⁴. Kościół w Zegrzu służył w czasie wojny za stajnię i chociaż mury zachowały się nienaruszone, to wewnątrz był całkiem zdewastowany, ocalał tylko ołtarz główny²⁵. Z kolei kościół w Grudusku zamieniono na magazyn zbożowy²⁶. W czasie działań wojennych 1944 i 1945 r. uszkodzone zostały

¹⁷ Ibidem, s. 271.

¹⁸ Ibidem, s. 298-302.

¹⁹ Ibidem, s. 313-314.

²⁰ Ibidem, s. 315.

²¹ Tak było np. w Krajowie – zob. Z. Kuźniewska, op. cit., s. 24; a także w Lekowie – zob. M. Szadkowska, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Stanisława BM w Lekowie w latach 1945–1997*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/587, s. 17.

²² W. Fabisiak, *Funkcje pastoralne parafii Słupno w latach 1945–2000*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/434, s. 19-21.

²³ J. Gawlik, *Kościół i parafia św. Józefa w Pułtuskach. Dzieje i duszpasterstwo 1648–1998*, Warszawa 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/1, s. 34-35.

²⁴ J. Narodzonek, op. cit., s. 31, B. Soból, op. cit., s. 42.

²⁵ W. Furczak, *Życie religijno-społeczne parafii Zegrze w latach 1945–1999*, Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT/Z – I/53, s. 15. Podobny los stał się udziałem kościoła w Pawłowie Kościelnym; zob. A. Peplowska, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Macieja w Pawłowie Kościelnym w latach 1945–1997*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – I/38, s. 7.

²⁶ J. Romanowska, *Życie religijne rzymsko-katolickiej parafii p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Grudusku w latach 1945–1993*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/318, s. 3.

m.in. kościoły w Woli Mystkowskiej k. Wyszkowa, Makowie Mazowieckim i kościół p.w. św. Krzyża oraz kolegiata p.w. Zwiastowania NMP w Pułtusk²⁷. W zabytkowym XVIII-wiecznym kościele w Strzegowie spłonęły dach i ściany, zniszczono wnętrze i zrabowano wyposażenie – stan taki utrzymywał się jeszcze w 1950 r.²⁸ Mimo wszystko były jednak świątynie, którym udało się przetrwać wojnę w stanie nienaruszonym. Ten szczęśliwy przypadek dotyczy m.in. drewnianych kościołów w Chociszewie i Grzebsku (w drugim przypadku Niemcy zrabowali tylko cegły zgromadzone przed wojną na budowę nowego kościoła murowanego)²⁹.

Okres powojenny to dla kościołów mazowieckich czas odbudowy i remontów, ale też czas modernizacji, wprowadzania nowych rozwiązań technicznych, elektryfikacji. I tak np. w kościele św. Katarzyny w Warszawie odbudowano w 1950 r. zniszczony w czasie Powstania Warszawskiego parkan, wstawiono nowy witraż, a w 1955 r. przeprowadzono kanalizację, tak iż wizytacja z 1959 r. stwierdzała dobry stan materialny świątyni³⁰. W świątyni w Niedzborzu remonty rozpoczęły się w 1955 r., w latach 1956–1959 kościół został wymalowany, a w 1960 r. – zelektryfikowany. Zwarcie instalacji elektrycznej w 1985 r. spowodowało pożar, który strawił część dachu i pomieszczenia nad zakrystią, co zmusiło do kolejnego remontu kościoła³¹. Kościół św. Józefa w Pułtusk³² uzyskał w latach 1951–1955 nowe ogrodzenie, jednakże ucierpiał mocno podczas powodzi w 1979 r. i został poddany gruntownemu remontowi w latach następnych³². Z kolei kościół parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk³³, odbudowany ze zniszczeń w latach 50., został w następnych latach odgrzybiony, a w 1995 r. doczekał się wymiany posadzki³³. Przy ostatniej z omawianych świątyń pułtuskich, kolegiacie p.w. Zwiastowania NMP, odbudowano w latach 1951–1962 uszkodzoną podczas wojny dzwonnice i konsekrowano w 1958 r. trzy nowe dzwony³⁴. W parafii św. Michała Archanioła w Płońsku przeprowadzono w latach 1954–1958 remont zewnętrznej strony kościoła, przywracając świątyni charakter późnogotycki. W 1969 r. odwilgocono mury, a w latach 80. przeprowadzono kolejne remonty³⁵. Kościół w Krajkowie zelektryfikowano w 1959 r. i odgromiono w 1983. W tym też roku ukończono malowanie całego wnętrza świątyni³⁶.

²⁷ M. Bojałkowska, op. cit., s. 6; R. Nowocińska, op. cit., s. 8; A. Karpiński, *Dzieje parafii p.w. św. Stanisława Kostki w Pułtusk*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/170, s. 14; S. Pieńkowska, op. cit., s. 22.

²⁸ E. Tokarska, op. cit., s. 9.

²⁹ Z. Ulatowski, *Życie społeczno-religijne parafii Chociszewo w latach 1945–1998*, Warszawa–Płock 1999, AUKSW, sygn. S – WT/3606, s. 40–41 (choć i tu Niemcy wywieźli dzwony); oraz A. Oman, op. cit., s. 13.

³⁰ S. Bardski, op. cit., s. 41–44.

³¹ A. Dębowska, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Mikołaja w Niedzborzu w latach 1918–1997*, Płock 1999, AUKSW, sygn. S – WT – III/178, s. 38–41.

³² J. Gawlik, op. cit., s. 35.

³³ A. Karpiński, op. cit., s. 15.

³⁴ S. Pieńkowska, op. cit., s. 22.

³⁵ H. Komorowski, *Pastoralne funkcje parafii św. Michała Archanioła w Płońsku w latach 1945–1998*, Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/760, s. 36–39.

³⁶ Z. Kuźniewska, op. cit., s. 25.

Kościół w Bodzanowie, zamknięty podczas wojny, został poddany gruntownej renowacji w latach 50. – m.in. w 1957 r. otrzymał nową polichromię. Kolejnych, bieżących remontów dokonywano w latach 60. i w 1977 r.³⁷ Odmienna sytuacja była w parafii św. Mikołaja w Gąbinie, która w XX w. dwukrotnie traciła swoje kościoły: pierwszy spłonął w 1913 r., a na jego miejsce wybudowano w 1934 r. świątynię neogotycką. Ten drugi kościół został rozebrany przez Niemców, wskutek czego w 1945 r. uruchomiono tymczasową kaplicę, a w 1957 r. wystawiono nowy kościół³⁸. Gruntowne remonty przeszedł kościół w Skrwilnie – w 1949 r. został zelektryfikowany, w 1959 r. naprawiono dach, w latach 1976–1979 otynkowano, w latach 60. i 1977–1983 naprawiono wieże i wreszcie w 1997 r. odwodniono mury³⁹. Podobne zabiegi otynkowania i odwodnienia murów przeszedł po wojnie kościół w Suserzu. W 1990 r. przeprowadzono tu jeszcze remont wieży, a w latach 1991–1997 położono nową polichromię⁴⁰.

Odbudowa świątyń ze zniszczeń wojennych nie zawsze przebiegała bez zakłóceń, remonty ciągnęły się całymi latami i były możliwe z reguły dzięki dużej ofiarności samych parafian. Za przykład posłużyć tu mogą dzieje odbudowy kościoła w Woli Mystkowskiej k. Wyszkowa. W tej stosunkowo młodej parafii, erygowanej w 1916 r., rozpoczęto budowę kościoła w 1936 r., ale została ona przerwana przez wybuch wojny. W trakcie wojny zniszczony został dach kościoła, zaś po nastaniu nowego porządku społeczno-politycznego w 1945 r. parafia utraciła pieniądze, zdeponowane w banku na budowę kościoła. W latach 1945–1954 nabożeństwa odbywały się więc w świątyni pozbawionej podłogi i sklepienia – to ostatnie ukończono dopiero w 1956 r., po dwóch latach od wznowienia prac przy kościele. W 1959 r. władze państwowe zabroniły zbierania pieniędzy na dalszą budowę kościoła, w związku z czym prace remontowo-budowlane przeciągnęły się na całe lata. Kościół nagłośniono dopiero w 1972 r., a wymalowano w 1995 r. Dopiero też w 1978 r. pozyskano nowe organy, na miejsce utraconych w 1944 r. Wskutek tych wszystkich trudności dopiero 24 listopada 1974 r. biskup płocki, Bogdan Sikorski, dokonał konsekracji kościoła⁴¹. Dzieje naprawy zniszczeń wojennych i dalszej budowy kościoła w Woli Mystkowskiej wprowadzają nas w tematykę budowy świątyń w nowo powstałych parafiach.

³⁷ M. Makowski, *Parafia Bodzanów i jej duszpasterstwo (od początku istnienia do 1997 r.)*, Warszawa–Płock 1998, AUKSW, sygn. S – WT/Z – I/1, s. 35-36.

³⁸ D. Matuszewska, *Organizacja i formy duszpasterstwa w parafii św. Mikołaja w Gąbinie w latach 1945–1995*, Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/180, s. 14.

³⁹ J. Narodzonek, op. cit., s. 31-32.

⁴⁰ H. Okuniewska, *Funkcje pastoralne parafii Suserz w latach 1945–1997*, Warszawa–Płock 2000, AUKSW, sygn. S – WT – III/181, s. 21-28.

⁴¹ M. Bojałkowska, op. cit., s. 5-12. Z podobnymi kłopotami borykała się parafia w Radzanowie, gdzie wprawdzie w 1979 r. władze udzieliły zgody na gruntowny remont kościoła, ale rok później zabroniły zakupu miedzi na pokrycie dachu – musiano ją zastąpić blachą ocynkowaną. Zaś w czasie stanu wojennego specjalista prowadzący remont wieży został internowany, do pracy powrócił w sierpniu 1982 r., remont zakończono w 1988 r. (I. Goliat, *Życie religijno-społeczne parafii pod wezwaniem św. Rocha w Radzanowie n/ Wkrą w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, sygn. S – WT/Z – II/169, s. 24-25).

Możemy tutaj mówić o trzech jeszcze ośrodkach duszpasterskich – w Podkowie Leśnej, Osuchowej Nowej i Ożarowie Mazowieckim. Najstarszą z nich jest parafia w Ożarowie Mazowieckim, której początki sięgają sierpnia 1939 r., kiedy to erygowano parafię w Ołtarzewie jako ośrodek duszpasterski księży Pallotyńców. Podjęte w 1945 r. starania o budowę kościoła w Ożarowie Mazowieckim zakończyły się zgodą władz państwowych w 1946 r. i wybudowaniem kaplicy. W ślad za tym poszedł dekret prymasa z 1952 r., przenoszący siedzibę i nazwę parafii z Ołtarzewa do Ożarowa Mazowieckiego. W 1971 r. objęli tę placówkę ponownie księża Pallotyńcy. W 1974 r. uzyskano zgodę władz na zastąpienie funkcjonującej dotąd kaplicy kościołem, którego budowę uwieńczyła konsekracja w 1989 r.⁴² Początki parafii w Podkowie Leśnej wiążą się z kolei z budową kaplicy św. Krzysztofa w latach 30. i utworzeniem wokół niej filii parafii brwinowskiej w 1945 r. W 1951 r. wyodrębniono osobną parafię w Podkowie Leśnej, w ślad za czym poszła rozbudowa świątyni i przekształcenie kaplicy w kościół (lata 1951–1976)⁴³. Ostatnią z omawianych parafii jest Osuchowa Nowa. Powstała ona wokół ośrodka kultu Matki Bożej, zrodzonego po objawieniach z 1910 r., zapowiadających wybuch wojny światowej. W miejscu objawień wystawiono zrazu prowizoryczną kapliczkę, którą zastąpiono w latach 1939–1943 większą kaplicą będącą celem licznych pielgrzymek. Rozbudowana po wojnie, stała się ta kaplica ośrodkiem nowej parafii erygowanej przez biskupa płockiego, B. Sikorskiego, w 1976 r.⁴⁴

Przedstawione wyżej kościoły i parafie nie były oczywiście jedynymi, które powstały w interesującym nas okresie. Rozwój sieci parafialnej w samej tylko Archidiecezji Warszawskiej do 1981 r. ilustruje praca K. Kowalczyka. Na uwagę zasługuje fakt, iż o ile w latach 1918–1945 powstało ogółem 61 nowych parafii, o tyle w Polsce Ludowej przyrost ich liczby był stopniowo wyhamowywany przez władze komunistyczne. Instrumentem antykościelnej polityki władz stał się „Dekret o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych” z 31 grudnia 1956 r., który w kwestii tej zastrzegł uprzednią zgodę władz państwowych. Wskutek tego, o ile w latach 1946–1958 liczba parafii w Archidiecezji Warszawskiej wzrosła z 260 do 309, o tyle w latach 1959–1972 nie powstała ani jedna parafia. Dopiero łagodniejszy wobec Kościoła kurs ekipy Edwarda Gierka umożliwił w latach 1973–1981 powstanie 36 nowych parafii⁴⁵.

Omówione wyżej straty wojenne dotknęły nie tylko budynki sakralne, ale też ich wyposażenie. Mimo to w wielu kościołach mazowieckich zachowały się

⁴² Cz. Kolasa, op. cit., s. 19, 24-78.

⁴³ J. Sokołowski, op. cit., s. 13-21.

⁴⁴ W latach 1981–1983 wybudowano kościół, a kaplicę rozebrano. Zob. R. Kurowski, op. cit., s. 30-41, 51-55.

⁴⁵ K. Kowalczyk, op. cit., s. 27-38. Ogółem w latach 1946–1981 powstało w Archidiecezji Warszawskiej 80 nowych parafii. Trudności w powoływaniu nowych parafii ilustrują dzieje parafii w Smardzewie, wyodrębnionej z parafii sarbiewskiej. Z uwagi na sprzeciw władz w 1967 r. powołano wokół kościoła smardzewskiego Smardzewski Ośrodek Duszpasterski, na formalną erekcję parafii poczekać przyszło do 1984 r. – zob. H. Dymek, *Pastoralne funkcje parafii św. Stanisława Kostki w Smardzewie*, Płock 2001, AUKSW, sygn. S – WT/4118, s. 28-29, 41.

cenne paramenty liturgiczne i inne elementy wyposażenia wnętrza, które mają niejednokrotnie wartość zabytkową. Warto tu wspomnieć choćby o kilku dla zilustrowania ogólnego stanu rzeczy. W kościele w Słupnie zachowały się ołtarz główny z XVII w., dwa ołtarze boczne z XVIII i XIX w., XVIII-wieczna chrzcielnica oraz zabytkowe rzeźby i lichtarz późnogotycki z XVI w. Ocalały także XVIII-wieczne dzwony⁴⁶. Z tego samego stulecia pochodzi wyposażenie kościołów pułtuskich: św. Józefa i św. Krzyża (parafia św. Stanisława Kostki), gdzie zachowały się resztki polichromii z XVI w. oraz w kolegiacie p.w. Zwiastowania NMP, w której wśród 15 ołtarzy najstarsze pochodzą z XVII w.; zachowały się tu także stalle kanonickie z XVII–XVIII w. oraz obrazy z XVI–XVII w.⁴⁷ Na uwagę zasługuje też kościół p.w. św. Leonarda w Grzebsku, w którym zachowały się barokowe ołtarze z XVII–XVIII w. W ołtarzu głównym znajduje się późnogotycka figura Matki Bożej z Dzieciątkiem, wykonana z drzewa lipowego, polichromowana i złocona, pochodząca z przełomu XV i XVI w. Charakter zabytkowy mają ponadto XVII-wieczna drewniana ambona oraz złocone tabernakulum, a także polichromowany drewniany krucyfik z XVIII w., umieszczony w prezbiterium⁴⁸. Nie wdając się w bliższe szczegóły, warto wspomnieć, iż barokowe ołtarze znajdują się jeszcze m.in. w kościołach w Chociszewie, Makowie Mazowieckim i Bodzanowie (XVII w.) oraz w Strzegowie, Lekowie i św. Michała Archaniola w Płońsku (XVIII w.)⁴⁹. Inne zabytkowe elementy wyposażenia zachowały się w wielu kościołach mazowieckich, których nie sposób tu wyliczyć⁵⁰.

Wyposażenie kościołów służące posłudze liturgicznej wprowadza nas w tematykę życia religijnego parafii mazowieckich. Kształtowało się ono z jednej strony w warunkach wrogiego Kościołowi systemu politycznego lat 1945–1989, z drugiej zaś – w atmosferze zmian i ożywienia, które przyniósł ze sobą II Sobór Watykański (1962–1965). Pewnym probierzem recepcji nowych prądów w Kościele był czas, w którym w kościołach mazowieckich ustawiano tzw. ołtarze soborowe, służące nowej formie sprawowania Mszy św. Przykładowo, w wybranych parafiach pojawiały się one w następujących latach: w Zegrzu w 1969 r., w Niedzborzu i Krajkowie w 1970 r., w parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk w 1971 r., w Woli Mystkowskiej i Słupnie w 1972 r., w Szreńsku w 1975 r., w Makowie Mazowieckim w 1977 r., w Skrwilnie w 1980 r., w Przewodowie w 1982 r. i wreszcie w parafii św. Józefa w Pułtusk w 1985 r.⁵¹ Widzimy więc, że rozpię-

⁴⁶ U. Fabisiak, op. cit., s. 22-31.

⁴⁷ J. Gawlik, op. cit., s. 43-44; A. Karpiński, op. cit., s. 18; S. Pieńkowska, op. cit., s. 14-20.

⁴⁸ A. Oman, op. cit., s. 9-12.

⁴⁹ Z. Ulatowski, op. cit., s. 43-47; R. Nowocińska, op. cit., s. 12-13; M. Makowski, op. cit., s. 39-40; E. Tokarska, op. cit., s. 10; M. Szadkowska, op. cit., s. 23-34; H. Komorowski, op. cit., s. 49

⁵⁰ Przykładowo: w Bodzanowie relikwiarz barokowy z XVII w. (M. Makowski, op. cit., s. 45); w Pawłowie Kościelnym monstrancja z XVI w., kielich z pateną z XVIII w. oraz dzwon z przełomu XVI i XVII w. (A. Peplowska, op. cit., s. 8, 12); w Grudusku cudowny obraz Matki Boskiej z XVII w. z wotami z XVII i XVIII w., marmurowa chrzcielnica z XVII w. i kielichy z XVII–XVIII w. (J. Romanowska, op. cit., s. 12-19); w Lekowie jeden dzwon z XVII w., który ocalał w czasie wojny (M. Szadkowska, op. cit., s. 27); w Krajkowie kielichy z XVII w. (Z. Kuźniewska, op. cit., s. 31).

⁵¹ W. Furczak, op. cit., s. 19; A. Dębowska, op. cit., s. 46; Z. Kuźniewska, op. cit., s. 27; A. Karpiński, op. cit., s. 18; M. Bojałkowska, op. cit., s. 12; U. Fabisiak, op. cit., s. 23; B. Dwuznik, op. cit., s. 34; R. Nowocińska,

tość czasowa sięgała z reguły kilkunastu lat; większość nowych ołtarzy zainstalowano w latach 70.

Omawiając życie religijne parafii mazowieckich, wchodzimy w tematykę sprawowania sakramentów świętych, przede wszystkim zaś mszy świętej. W każdej z przedstawionych parafii msze św. odprawiane są tak w niedziele i święta, jak i w dni powszednie. Liczba nabożeństw zależy w każdym przypadku od wielkości parafii, jednak w dni powszednie jest ona z reguły niewielka; średnio są to dwie msze, rzadko tylko spotykamy liczbę czterech mszy w dzień powszedni⁵². Odmiennie wygląda sytuacja, jeśli chodzi o nabożeństwa niedzielne i świąteczne, których jest co najmniej dwa i których liczba począwszy od 1945 r. przeważnie wzrasta w każdej parafii (choć są wyjątki). Dwie msze niedzielne odprawiane są w Woli Mystkowskiej, Grzebsku i Pawłowie Kościelnym (tu od 1993 r. zmniejszono liczbę mszy z czterech do dwóch)⁵³. Trzy msze odprawiane są w Niedzborzu, Słupnie (wzrost z dwóch), Bonisławiu (od 1975 r. wzrost z dwóch), Krajkowie (w latach 1945–1961 i 1963–1965 dwie msze, w latach 1961–1963 i od 1965: trzy), Suserzu (wzrost z dwóch), Zegrzu (w latach 70. wzrost z dwóch do czterech, obecnie spadek do trzech), Płoniawach (w latach 70. odprawiano cztery msze, w latach 80. pięć, obecnie spadek do trzech), w parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk, w Rogotwórsku, Przewodowie, Strzegowie i Rościszewie (wzrost z dwóch od 1963 r.)⁵⁴. Cztery msze niedzielne sprawowane są w Bodzanowie, Szreńsku, Lekowie (wzrost z trzech od 1967 r.) i Skrwilnie (tu do 1958 r. sprawowano dwie msze, w latach 1958–1964 trzy i od 1964: cztery)⁵⁵. Pięć mszy niedzielnych odprawianych jest w Gąbinie, Grudusku (w tym jedna w kościele filialnym w Garlinie od 1990 r.) i w parafii św. Mateusza w Pułtusk⁵⁶. I wreszcie sześć mszy św. odprawianych jest w niedziele w parafiach św. Michała Archanioła w Płońsku (od 1982 r. spadek z ośmiu), św. Zygmunta w Płocku (od 1986 r. spadek z siedmiu), w Radzanowie (z czego dwie w kościele filialnym w Ratowie) i Makowie Mazowieckim (po zakończeniu wojny odprawiano tu cztery msze, od lat 60. – pięć i od lat 90. – sześć)⁵⁷.

op. cit., s. 13; J. Narodzonek, op. cit., s. 37; H. Niedbała, *Życie religijne w parafii św. Rocha w Przewodowie w latach 1945–1995*, Płock–Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/784, s. 38; J. Gawlik, op. cit., s. 45.

⁵² Tak jest od 1964 r. w Skrwilnie, gdzie do 1958 r. sprawowano w dzień powszedni jedną mszę, a w latach 1959–1964 trzy (J. Narodzonek, op. cit., s. 52), od 1966 r. w parafii św. Zygmunta w Płocku – do 1965 r. odprawiano trzy msze w dzień powszedni (M. Zaborowski, op. cit., s. 50) i w parafii św. Mateusza w Pułtusk (S. Pieńkowska, op. cit., s. 23).

⁵³ M. Bojałkowska, op. cit., s. 24; A. Oman, op. cit., s. 18; A. Peplowska, op. cit., s. 17.

⁵⁴ A. Dębowska, op. cit., s. 65; U. Fabisiak, op. cit., s. 36; Z. Klimarczyk, op. cit., s. 50–51; Z. Kuźniewska, op. cit., s. 40; H. Okuniewska, op. cit., s. 33; W. Furczak, op. cit., s. 25–26; T. Grabowska, op. cit., s. 29–30; A. Karpiński, op. cit., s. 22; M. Lewandowska, op. cit., s. 29; H. Niedbała, op. cit., s. 50; E. Tokarska, op. cit., s. 19; M. Wasiołek, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Józefa w Rościszewie w latach 1945–1993*, Płock – Warszawa 2001, AUKSW, sygn. S – WT/Z – II/340, s. 27.

⁵⁵ M. Makowski, op. cit., s. 75–76; B. Dwuznik, op. cit., s. 44; M. Szadkowska, op. cit., s. 35; J. Narodzonek, op. cit., s. 52.

⁵⁶ D. Matuszewska, op. cit., s. 68; J. Romanowska, op. cit., s. 28; S. Pieńkowska, op. cit., s. 24.

⁵⁷ H. Komorowski, op. cit., s. 62–63; M. Zaborowski, op. cit., s. 47–48; I. Goliat, op. cit., s. 29; R. Nowocińska, op. cit., s. 21–22.

Liczba mszy świętych nie zależy oczywiście tylko od wielkości parafii, ale też od „zapotrzebowania” na nie ze strony ludności, jest zatem jednym ze wskaźników religijności parafian. Koreluje ona ściśle z frekwencją na tychże mszach. Dzięki badaniom autorów prac dyplomowych posiadamy dane dla kilkunastu parafii, przedstawiające procentowy udział wiernych w niedzielnych mszach świętych. Dane te odnoszą się przeważnie do lat 90., choć w kilku przypadkach mamy także informacje dotyczące lat wcześniejszych. I tak np. w parafii w Skrwilnie frekwencja na mszach niedzielnych w latach 40. przekraczała 30%, w 1982 r. wynosiła 40%, a w 1998 spadła do 30%⁵⁸. Z kolei dla płockiej parafii św. Zygmunta mamy dane liczbowe, według których na niedzielne msze święte uczęszczało w 1965 r. 4 tys. parafian, w 1970 r. – 3 tys., w 1975 r. – 3,5 tys., w 1980 r. – 3,7 tys., w 1986 r. – 2,3 tys., w 1990 r. – 2,2 tys. i w 1995 r. – 2 tys. Ponieważ parafię zamieszkiwało do 1980 r. 11 tys. osób, a od 1981 r. 8 tys., procentowo udział parafian w nabożeństwach niedzielnych kształtował się od 30% w latach 60. do 25% obecnie⁵⁹. Tendencję spadkową odnotowuje także parafia św. Michała Archanioła w Płońsku, gdzie w porównaniu z 60-procentowym udziałem parafian we mszach niedzielnych w 1975 r., w latach 80. odsetek ten spadł do $\frac{1}{3}$ ogółu mieszkańców oraz parafia w Strzegowie, gdzie w latach 80. na msze św. niedzielne chodziło 40% parafian i od tamtego okresu ich liczba ciągle maleje (przy czym co roku obserwowana jest najniższa sezonowa frekwencja w okresie zimy)⁶⁰. Wzrost liczby parafian na niedzielnych nabożeństwach odnotowały za to parafie św. Józefa w Pułtusku – przyrost z 30 do 35% – oraz w Makowie Mazowieckim, gdzie frekwencja poprawiła się wraz z przejściem w odprawianiu mszy z łaciny na język polski⁶¹. Dla kilkunastu pozostałych parafii sytuację obrazuje tabela nr 1⁶²:

Tabela 1. Frekwencja parafian na niedzielnych mszach świętych

Lp.	Parafia	Procentowy udział ludności w niedzielnej mszy św.	Uwagi
1.	Chociszewo	38	Niższy w okresie maj – wrzesień (prace polowe)
2.	Gąbin – par. św. Mikołaja	40	
3.	Krysk	40	

⁵⁸ J. Narodzonek, op. cit., s. 52.

⁵⁹ M. Zaborowski, op. cit. s. 48-50.

⁶⁰ H. Komorowski, op. cit., s. 62-63; E. Tokarska, op. cit., s. 19.

⁶¹ J. Gawlik, op. cit., s. 80-81; R. Nowocińska, op. cit., s. 19.

⁶² Źródła: Z. Ulatowski, op. cit., s. 63; D. Matuszewska, op. cit., s. 68; E. Łoniewska, op. cit., s. 51; M. Szadkowska, op. cit., s. 36; S. Dziekan, op. cit., s. 98; H. Niedbala, op. cit., s. 50; S. Pieńkowska, op. cit., s. 24; I. Goliał, op. cit., s. 29; M. Wasiołek, op. cit., s. 29; H. Dymek, op. cit., s. 47; H. Okuniewska, op. cit., s. 33; M. Bojałkowska, op. cit., s. 24.

Lp.	Parafia	Procentowy udział ludności w niedzielnej mszy św.	Uwagi
4.	Lekowo	35	Dane za rok 1967
5.	Miszewo Murowane	25 – 30	
6.	Przewodowo	45	
7.	Pułtusk – par. św. Mateusza	40	
8.	Radzanów	30 – 40	
9.	Rościszewo	27	Dane za rok 1987
10.	Smardzewo	30	
11.	Suserz	40	
12.	Wola Mystkowska	33	

Widzimy więc, iż spośród osiemnastu przedstawionych parafii, dla których mamy dane dotyczące frekwencji wiernych na niedzielnych mszach świętych, w żadnym przypadku liczba ich nie przekroczyła połowy wszystkich mieszkańców parafii⁶³. Nie jest to z pewnością wynik zadowalający.

Zdecydowanie lepiej sytuacja przedstawia się, jeśli chodzi o wielkie święta, takie jak Wielkanoc, Boże Ciało i Boże Narodzenie, gdzie frekwencja wiernych na nabożeństwach jest z reguły wyższa. Lepszym jednak wskaźnikiem religijności mieszkańców poszczególnych parafii jest frekwencja w nabożeństwach okresowych, do których zaliczamy Gorzkie Żale, Drogę Krzyżową, nabożeństwa majowe i czerwcowe, Różaniec, Roraty i wreszcie Parafialne Dni Eucharystyczne, zwane popularnie nabożeństwem czterdziestogodzinnym. Wszystkie wspomniane nabożeństwa odbywają się w omawianych przez nas parafiach, choć nie dla wszystkich mamy dane liczbowe pozwalające określić frekwencję wiernych. Dla przykładu: w parafii św. Józefa w Pułtusku w Drodze Krzyżowej uczestniczy przeciętnie 350 osób, w nabożeństwie majowym – 100, w Różańcowym – 180 i w Roratach – 60; w parafii św. Michała Archanioła w Płońsku w 1982 r. w Gorzkich Żalach brało udział – 400 osób, w Drodze Krzyżowej – 370, w Różańcu – 300; w Krajkowie w latach 80. w Gorzkich Żalach uczestniczyło 250 osób, w latach 90. – 150, w Drodze Krzyżowej odpowiednio – 150 i 120, w nabożeństwie majowym odpowiednio 60-70 i 40, w nabożeństwie czerwcowym odpowiednio 30-40 i 20, w Różańcowym odpowiednio 120-130 i 140-150 (w tym przypadku wzrost frekwencji w latach 90. w porównaniu do lat 80.); w Skrwilnie w Gorzkich Żalach brało udział 1500 osób w 1964 r., 600 – w 1968 r. i 150 – w 1992 r., w Drodze Krzyżowej – 1200 w 1962 r. i 300 – w latach 90., w nabożeń-

⁶³ Dodajmy, iż także w parafii w Bodzanowie, dla której brak nam danych liczbowych, wizytacja biskupia z 1970 r. określiła frekwencję wiernych na niedzielnych mszach św. jako „dobrą” – M. Makowski, op. cit. s. 75-76.

stwie czerwcowym 30-40 osób w 1957 r. i 120 – w 1992 r.; w Zegrzu w Drodze Krzyżowej przez cały okres od 1945 r. utrzymała się frekwencja na poziomie 250 osób, spadła w majowym z 40 w latach powojennych do „kilku” oraz w Różańcowym z 60 w 1963 r., 100 – w 1981 r. do „niewielkiej liczby parafian” obecnie; w Płoniawach w Drodze Krzyżowej brało udział 500-700 ludzi po wojnie, obecnie 200⁶⁴. Dość dużą frekwencją cieszy się nabożeństwo czterdziestogodzinne, które bywa łączone z rekolekcjami adwentowymi⁶⁵. Dużą liczbę wiernych przyciągają też odpusty, których liczba waha się przeciętnie od 2 do 3 w każdej parafii. Spośród 26 parafii, do których mamy potrzebne dane, w dwóch jest jeden odpust rocznie (parafia św. Zygmunta w Płocku i parafia w Woli Mystkowskiej)⁶⁶, w trzynastu – dwa odpusty (Bodzanów, Chociszewo, parafia św. Mikołaja w Gąbinie, Maków Mazowiecki, Osuchowa Nowa, Pawłowo Kościelne, Płoniawy, parafia św. Michała Archanioła w Płońsku, parafia św. Stanisława Kostki w Pułtusk, Skrwilno, Słupno, Strzegowo i Susierz)⁶⁷ i w jedenastu – trzy odpusty (Bonisław, Grudusk, Krajkowo, Krysk, Lekowo, Miszewo Murowane, Niedzbórz, Przewodowo, parafia św. Józefa w Pułtusk, Smardzewo i Szezeńsk)⁶⁸.

Kolejnym czynnikiem, który odzwierciedla poziom religijności mieszkańców poszczególnych parafii, jest działalność rozmaitych bractw i organizacji religijnych. Występują one w zasadzie w każdej parafii, odnotowując pewien renesans po 1989 r. Dotyczy to zwłaszcza Akcji Katolickiej, w wielu parafiach reaktywowanej bądź utworzonej w latach 90.⁶⁹ Do najbardziej rozpowszechnionych należą Koła Żywego Różańca, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży oraz grupy oazowe, a także grupy związane z posługą liturgiczną jak ministranci, asysty procesyjne, chóry i schole dziecięce. Z działalnością tych grup wiąże się często również ruch pielgrzymkowy, skierowany tak do starych i nowych sanktuariów ogólnopolskich, jak Jasna Góra czy Licheń, jak i do ośrodków lokalnych, wśród których można wymienić Czerwińsk, Duczymin, Niepokalanów,

⁶⁴ J. Gawlik, op. cit., s. 81-83; H. Komorowski, op. cit., s. 65-67; Z. Kuźniewska, op. cit., s. 41-42; J. Narodzonek, op. cit., s. 56-57; W. Furczak, op. cit., s. 26-28; T. Grabowska, op. cit., s. 35. W ośmiotysięcznej parafii św. Zygmunta w Płocku liczba wiernych na nabożeństwach okresowych waha się w granicach 100-200 osób (M. Zaborowski, op. cit., s. 56-61).

⁶⁵ Tak jest np. w Niedzborzu, gdzie frekwencja na tym nabożeństwie wynosi średnio 1,5 tys. ludzi (A. Dębowska, op. cit., s. 80); w parafii św. Mateusza w Pułtusk (S. Pieńkowska, op. cit., s. 31); w Przewodowie (H. Niedbala, op. cit., s. 52); w Pawłowie Kościelnym z frekwencją 30-60% (A. Peplowska, op. cit., s. 18); i w parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk (A. Karpiński, op. cit., s. 26).

⁶⁶ M. Zaborowski, op. cit., s. 53-54 i M. Bojałkowska, op. cit., s. 27-30.

⁶⁷ M. Makowski, op. cit., s. 82-83; Z. Ulatowski, op. cit., s. 79-80; D. Matuszewska, op. cit., s. 77-79; R. Nowocińska, op. cit., s. 39-40; R. Kurowski, op. cit., s. 66-67; A. Peplowska, op. cit., s. 20; T. Grabowska, op. cit., s. 42; H. Komorowski, op. cit., s. 68-69; A. Karpiński, op. cit., s. 25; J. Narodzonek, op. cit., s. 59; U. Fabisiak, op. cit., s. 51-52; E. Tokarska, op. cit., s. 23; H. Okuniewska, op. cit., s. 34.

⁶⁸ Z. Klimarczyk, op. cit., s. 63-65; J. Romanowska, op. cit., s. 29; Z. Kuźniewska, op. cit., s. 42-43; E. Łoniewska, op. cit., s. 66; M. Szadkowska, op. cit., s. 39; S. Dziekan, op. cit., s. 108; A. Dębowska, op. cit., s. 77; H. Niedbala, op. cit., s. 72; J. Gawlik, op. cit., s. 85-86; H. Dymek, op. cit., s. 60; B. Dwuznik, op. cit., s. 42.

⁶⁹ Np. na początku lat 90. w Bodzanowie (M. Makowski, op. cit., s. 92), w 1994 r. w parafii św. Józefa w Pułtusk (J. Gawlik, op. cit., s. 94) i w 1996 r. w Smardzewie (H. Dymek, op. cit., s. 74), w Krajkwie (Z. Kuźniewska, op. cit., s. 62) i w Zegrzu (W. Furczak, op. cit., s. 36).

Rostkowo czy Skępe⁷⁰. Warto zauważyć, iż spośród omawianych parafii celem licznych pielgrzymek jest Osuchowa Nowa, w której od 1985 r. obserwuje się odrodzenie ruchu pielgrzymkowego, przeżywającego pewien kryzys w okresie władzy komunistycznej⁷¹. Do tradycji pielgrzymkowej nawiązują też peregrynacje kopii obrazów Matki Boskiej Częstochowskiej w latach 70. i Jezusa Miłosiernego, a także figury Matki Boskiej Fatimskiej w 1996 r., które wywoływały zwykle silne – choćby i krótkotrwałe – odrodzenie życia religijnego⁷². Czasami łączono te uroczystości z organizowaniem misji parafialnych, które w okresie po 1945 r. odbywały się we wszystkich parafiach dość regularnie co 10 lat i gromadziły zwykle dużą liczbę wiernych⁷³. Ożywieniu życia religijnego i nauczaniu służą także rekolekcje wielkopostne i adwentowe – te ostatnie wprowadzone w poszczególnych parafiach stopniowo⁷⁴. Gromadzą one zwykle dużą część parafian⁷⁵.

Osobną sprawą pozostaje organizacja katechizacji dzieci i młodzieży. Do 1961 r. (z krótką przerwą w latach 50.) nauka religii odbywała się w szkołach. Po usunięciu religii ze szkół w latach 1961–1990 księża i parafianie musieli sami zająć się o przygotowanie pomieszczeń do katechizacji. Rozwiązania były różne. Najczęściej uciekano się do organizowania lekcji religii w samym kościele, zakrystii bądź na plebanii. Tak było np. w Grudusku, gdzie katecheza odbywała się najpierw w kościele, potem w salce nad zakrystią, a wreszcie w starej plebanii, gdy pobudowano nową⁷⁶. Nauczanie religii odbywało się na plebanii w Radzanowie do 1979 r., kiedy to otworzono osobną salkę katechetyczną, a także w Słupnie, gdzie korzystano z różnych miejsc, zaczynając w 1961 r. od plebanii i tamże w 1990 r. kończąc⁷⁷. W parafiach o charakterze wiejskim istniała trudność w zgromadzeniu dzieci z poszczególnych wsi na lekcje religii przy kościele w dniu powszednim, stąd uciekano się do organizowania tzw. punktów katechetycznych w większych wsiach. Rozwiązanie to zastosowano np. od 1963 r. w Woli Mystkowskiej i zaowocowało ono poprawieniem się frekwencji na kate-

⁷⁰ Zob. np. dobrze opisany ruch pielgrzymkowy w parafii w Przewodowie, rozwijający się silnie od lat 70. i skierowany do Częstochowy, Niepokalanowa, Czerwińska i Lichenia (H. Niedbała, op. cit., s. 55-58).

⁷¹ R. Kurowski, op. cit., s. 62-66.

⁷² Zob. np. opis dużych uroczystości parafialnych z okazji nawiedzenia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w dniu 22 maja 1976 r. i figury Matki Boskiej Fatimskiej 1 lipca 1996 r. w Strzegowie (E. Tokarska, op. cit., s. 24-26).

⁷³ Np. w Lekowie odbyły się one w latach 1948, 1958, 1972, 1976 i 1986, przy czym w 1976 r. posłużyły jako przygotowanie do peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej (M. Szadkowska, op. cit., s. 38). Podobnie w Suszerzu w 1999 r. misje parafialne połączono z peregrynacją obrazu Jezusa Miłosiernego (H. Okuniewska, op. cit., s. 47-48), a w parafii św. Mateusza w Pułtusku w 1976 r. z nawiedzeniem obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, kiedy to misje zgromadziły 90% parafian (S. Pieńkowska, op. cit., s. 36-37).

⁷⁴ Np. w Suszerzu od 1965 r. (H. Okuniewska, op. cit., s. 46), w Skrwilnie od 1975 r. (J. Narodzonek, op. cit., s. 61) i w parafii św. Michała Archaniola w Płońsku od 1977 r. (H. Komorowski, op. cit., s. 75).

⁷⁵ Dotyczy to zwłaszcza rekolekcji wielkopostnych. W Skrwilnie w 1982 r. zgromadziły one 65% wiernych, w 1985 i 1987 r. – 90% (J. Narodzonek, op. cit., s. 61).

⁷⁶ J. Romanowska, op. cit., s. 32. Podobnie rzecz się miała w Makowie Mazowieckim, gdzie w latach 1954–1957 i od 1960 r. katechezy odbywały się w zakrystii, kościele i na plebanii (R. Nowocińska, op. cit., s. 41).

⁷⁷ I. Goliat, op. cit., s. 44; U. Fabisiak, op. cit., s. 63-64.

chezach (w latach 1959–1963 nauczano religii w kościele)⁷⁸. W parafii krajowskiej lekcje religii odbywały się w kościele, zaś w 1970 r. otworzono dodatkowy punkt katechetyczny w Kondrajcu Szlacheckim, by wreszcie w latach 1986–1990 zorganizować nauczanie w salce katechetycznej przy świątyni⁷⁹. Punkty katechetyczne starano się organizować przy szkołach: w Przewodowie od 1962 r. funkcjonował jeden punkt katechetyczny we wsi kościelnej, od 1964 r. już pięć – przy czym wszędzie dojeżdżał proboszcz; w parafii w Pawłowie Kościelnym w latach 1961–1990 funkcjonowały dwa punkty katechetyczne, w samym Pawłowie i w Rzęgnowie, gdzie były szkoły podstawowe; wreszcie w Lekowie od 1961 r. działały cztery punkty katechetyczne przy szkołach, w latach 70. zaś urządzono cztery salki w podziemiach kościoła i tam przeniesiono katechezę⁸⁰. Warto zauważyć, że niejednokrotnie nauczanie religii w parafiach wiejskich odbywało się w domach prywatnych, których właściciele udostępniali pomieszczenia z reguły bezpłatnie⁸¹.

Dopełniając obrazu parafii mazowieckich po 1945 r., zajmijmy się na koniec kwestią demograficzną. Dla osiemnastu parafii posiadamy w miarę kompletne dane liczbowe, pozwalające prześledzić kształtowanie się liczby chrztów oraz zawieranych małżeństw w okresie 1945–1995. Niestety, brakuje nam analogicznych danych, odnoszących się do zgonów. Jeżeli chodzi o chrzty, sytuację przedstawia tabela nr 2⁸²:

Tabela 2. Liczba chrztów

Lp.	Parafia	1945	1955	1965	1975	1985	1995
1	Chociszewo	88	88	52	36	30	23
2	Krajkowo	–	–	–	–	–	–
3	Krysk	75	74	42	60	46	24
4	Niedzbórz	57	63	54	48	40	24

⁷⁸ M. Bojałkowska, op. cit., s. 51. Podobnie było od 1962 r. w Bodzanowie (M. Makowski, op. cit., s. 96-97).

⁷⁹ Z. Kuźniewska, op. cit., s. 57-58.

⁸⁰ H. Niedbała, op. cit., s. 73; A. Peplowska, op. cit., s. 20-21; M. Szadkowska, op. cit., s. 44-45.

⁸¹ Tak było np. w Rościszewie, gdzie uczono religii w jednej z zakrystii i od 1963 r. w domach prywatnych w czterech wsiach (M. Wasiołek, op. cit., s. 42-44). W domach prywatnych katecheza odbywała się przez cały okres 1961–1990 w parafii w Skrwilnie (J. Narodzonek, op. cit., s. 75-76) oraz w parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk do 1985 r., kiedy to oddano do użytku salkę katechetyczną (A. Karpiński, op. cit., s. 30).

⁸² Źródła: Z. Ulatowski, op. cit., s. 67; E. Łoniewska, op. cit., s. 54; A. Dębowska, op. cit., s. 66-67; M. Zabrowski, op. cit., s. 66-67; H. Komorowski, op. cit., s. 77; J. Gawlik, op. cit., s. 65; S. Pieńkowska, op. cit., s. 27; A. Karpiński, op. cit., s. 27; H. Niedbała, op. cit., s. 59-63; M. Lewandowska, op. cit., s. 26-27; J. Narodzonek, op. cit., s. 98 (aneks nr 4); U. Fabisiak, op. cit., s. 95 (aneks nr 12); H. Dymek, op. cit., s. 58-59; E. Tokarska, op. cit., s. 29; H. Okuniewska, op. cit., s. 37; B. Dwużnik, op. cit., s. 46; M. Bojałkowska, op. cit. s. 38-39. Z powodu braku danych za dany rok, w rubryce 1945 podano liczby odpowiednio dla parafii: św. Mateusza w Pułtusk w 1946 r., Woli Mystkowskiej z 1946 r.; za rok 1955 dla parafii Strzegowo z 1957 r.; za rok 1965 dla parafii św. Mateusza w Pułtusk w 1966 r., Smardzewo z 1967 r.; za rok 1975 dla parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusk w 1977 r.; za rok 1985 dla parafii św. Mateusza w Pułtusk i św. Stanisława Kostki w Pułtusk w 1986 r.; za rok 1995 dla parafii w Strzegowie z 1990 r.

Lp.	Parafia	1945	1955	1965	1975	1985	1995
5	Płock – par. św. Zygmunta	–	–	48	202	–	118
6	Płońsk – par. św. Michała Archaniola	283	439	261	371	212	143
7	Pułtusk – par. św. Józefa	–	–	–	–	103	58
8	Pułtusk – par. św. Mateusza	255	–	270	–	204	141
9	Pułtusk – par. św. St. Kostki	–	–	–	47	52	29
10	Przewodowo	60	76	49	58	49	32
11	Rogotwórk	–	–	43	33	34	27
12	Skrwilno	296	229	150	122	104	74
13	Słupno	22	28	25	40	23	20
14	Smardzewo	–	–	32	38	40	19
15	Strzegowo	–	74	52	62	55	40
16	Suserz	88	67	–	57	47	29
17	Szreńsk	171	182	109	109	92	93
18	Wola Mystkowska	63	59	29	52	53	33

Już pobieżny rzut oka na powyższe zestawienie pozwala stwierdzić znaczny spadek liczby chrztów począwszy od lat 80. i pogłębiający się w latach 90. Dość powiedzieć, że w żadnej z parafii liczba dzieci ochrzczonych w latach 1985 i 1995 nie przekroczyła liczby z 1975 r. Podobnie sytuacja przedstawia się, jeśli chodzi o liczbę zawieranych małżeństw, co ilustruje tabela nr 3⁸³:

Tabela 3. Liczba zawieranych małżeństw

Lp.	Parafia	1945	1955	1965	1975	1985	1995
1	Chociszewo	82	29	21	15	5	11
2	Krajkowo	69	30	14	23	18	6
3	Krysk	76	24	21	25	11	23

⁸³ Źródła: Z. Ulatowski, op. cit., s. 75; Z. Kuźniewski, op. cit., s. 94 (aneks nr 11); E. Łoniewska, op. cit., s. 58; A. Dębowska, op. cit., s. 66-67; M. Zaborowski, op. cit., s. 66-67; H. Komorowski, op. cit., s. 86-87; J. Gawlik, op. cit., s. 78; S. Pieńkowska, op. cit., s. 31; A. Karpiński, op. cit., s. 28; H. Niedbała, op. cit., s. 59-63; M. Lewandowska, op. cit., s. 26-27; J. Narodzonek, op. cit., s. 102 (aneks nr 8); H. Dymek, op. cit., s. 58-59; E. Tokarska, op. cit., s. 29; H. Okuniewska, op. cit., s. 42; B. Dwuźnik, op. cit., s. 51; M. Bojalkowska, op. cit., s. 42. Z powodu braku informacji za dany rok, w rubryce 1945 umieszczono dane dla parafii Skrwilno i Niedzbórz z 1946 r.; za 1955 r. dla parafii Strzegowo z 1957 r.; za 1965 r. dla parafii Smardzewo z 1967 r.; za 1975 r. dla parafii Krysk i św. Stanisława Kostki w Pułtusku z 1977 r.; za 1985 r. dla parafii św. Stanisława Kostki w Pułtusku za 1986 r.; za 1995 r. dla parafii Strzegowo za 1990 r., dla parafii Krysk za 1997 r.

Lp.	Parafia	1945	1955	1965	1975	1985	1995
4	Niedzbórz	44	15	17	21	26	7
5	Płock – par. św. Zygmunta	–	–	–	–	–	–
6	Płońsk – par. św. Michała Archaniola	249	103	73	187	66	46
7	Pułtusk – par. św. Józefa	–	–	–	–	40	24
8	Pułtusk – par. św. Mateusza	–	–	–	–	–	140
9	Pułtusk – par. św. St. Kostki	–	–	–	20	10	17
10	Przewodowo	47	27	13	23	22	13
11	Rogotwórk	–	–	17	16	16	11
12	Skrwilno	135	67	58	58	53	37
13	Słupno	–	–	–	–	–	–
14	Smardzewo	–	–	16	29	8	10
15	Strzegowo	–	20	20	19	21	21
16	Suserz	65	37	27	19	11	9
17	Szreńsk	156	52	44	51	51	30
18	Wola Mystkowska	–	30	13	–	24	13

Liczba zawieranych małżeństw w latach 80. i 90. – podobnie jak w przypadku chrztów – również jest z reguły niższa niż w latach wcześniejszych. Jedynie w Niedzborzu w 1985 r. zawarto więcej małżeństw niż w 1975 r. (26 w stosunku do 21), ale już w 1995 liczba ta spadła do 7; w Strzegowie liczba zawieranych małżeństw utrzymuje się na poziomie około 20, w Woli Mystkowskiej wzrosła w 1985 r. w porównaniu do 1965 r. – dla 1975 r. nie mamy danych – po czym w 1995 r. spadła do poziomu z 1965 r. Logiczny związek pomiędzy liczbą chrztów i zawieranych małżeństw obrazuje kryzys demograficzny w parafiach mazowieckich, obserwowany od lat 80. i będący odzwierciedleniem ogólnej sytuacji demograficznej w Polsce.

Podsumowując nasze rozważania na temat historii kościołów i parafii mazowieckich po 1945 r., jaka jawi się nam w świetle posiadanych prac dyplomowych, możemy pokusić się o wyciągnięcie kilku wniosków. Dzieje budynków sakralnych to historia odbudowy ze zniszczeń wojennych, dokonywanej przeważnie siłami samych parafian i częstokroć na przekór negatywnej postawie władz komunistycznych. Postawa ta zaciążyła zwłaszcza na budowie nowych obiektów i organizowaniu nowych parafii. Trzeba jednak przyznać, iż trudności te zostały przewyżczone i w sferze materialnej Kościoła na Mazowszu nie tylko podźwignął się ze strat wojennych, ale też powiększył swój stan posiadania. Wzrosła też liczba – zwłaszcza po 1989 r. – różnych bractw i organizacji religijnych, w ślad za tym nie poszło jednak znaczące ożywienie życia religijnego.

Przeciwnie, odnotowana przez nas dość niska frekwencja na niedzielnych mszach świętych wskazuje na kryzys powszedniej religijności, ożywianej okazjnie przez nadzwyczajne uroczystości religijne, takie jak peregrynacje świętych obrazów i figur, misje czy rekolekcje. W epoce komunistycznej osłabł też ruch pielgrzymkowy, odradzający się od lat 70. i swobodnie rozwijający się po 1989 r. Negatywnym zjawiskiem jest spadek liczby chrztów i zawieranych małżeństw, nasilający się od lat 80. Wskazany wyżej kryzys religijności należy wiązać – jak się zdaje – z postępującą laicyzacją społeczeństwa, kierowaną odgórnie w latach 1945–1989 według światopoglądu komunistycznego i podsyconą od lat 90. przez postawy konsumpcyjne, wzorowane na zachodnioeuropejskim stylu życia. Płyne stąd logiczny wniosek, iż kościoły i parafie mazowieckie w swej historii po 1945 r. wiernie odzwierciedlają dzieje Kościoła w Polsce, przeżywając z nim te same sukcesy i problemy.

Aneks

Prace dyplomowe dotyczące historii parafii i kościołów mazowieckich, znajdujące się w Archiwum UKSW

Doktoraty

Banach Stanisław, *Zniszczenia obiektów sakralnych w Archidiecezji Warszawskiej w okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1945)*, Warszawa 2000, sygn. DR-WHS/128.

Magisteria

Bardski Sławomir, *Kościół i parafia św. Katarzyny w Warszawie w latach 1918–1956*, Warszawa 1992, sygn. S-WHS/271.

Dębowska Anna, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Mikołaja w Niedzborzu w latach 1918–1997*, Płock 1999, sygn. S-WT-III/178.

Dymek Henryk, *Pastoralne funkcje parafii św. Stanisława Kostki w Smardzewie*, Płock 2001, sygn. S-WT/4118.

Dziekkan Stanisław, *Pastoralne funkcje parafii Miszewo Murowane w latach 1945–1977*, Warszawa – Płock 1998, sygn. S-WT/3893.

Fabisiak Urszula, *Funkcje pastoralne parafii Słupno w latach 1945–2000*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/434.

Gawlik Józef, *Kościół i parafia św. Józefa w Pultusku. Dzieje i duszpasterstwo 1648–1998*, Warszawa 2000, sygn. S-WT-III/1.

Klimarczyk Zyta, *Pastoralne funkcje parafii świętego Stanisława Biskupa Męczennika w Bonisławiu w latach 1945–1998*, Warszawa – Płock 1999, sygn. S-WT/ [14585].

Kolasa Czesław, *Historia parafii w Ożarowie Mazowieckim*, Warszawa 1998, sygn. S-WT/ [20150].

Komorowski Hubert, *Pastoralne funkcje parafii św. Michała Archaniola w Płońsku w latach 1945–1998*, Płock 2000, sygn. S-WT-III/760.

Kowalczyk Kazimierz, *Rozwój sieci parafialnej i dekanalnej w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1918–1981. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 1983, sygn. S-WPK/583.

Kurowski Ryszard, *Kult Matki Bożej w parafii Osuchowa Nowa*, Warszawa 1995, sygn. S-WT/ [14446].

Kuźniewska Zofia, *Funkcje pastoralne parafii Krajkowo w latach 1945–1997*, Płock 2000, sygn. S-WT-III/241.

Łoniewska Eliza, *Pastoralne funkcje parafii św. Floriana w Krysku w latach 1945–1997*, Warszawa – Płock 1999, sygn. S-WT/ [14607].

- Makowski Marek, *Parafia Bodzanów i jej duszpasterstwo (od początku istnienia do 1997 r.)*, Warszawa – Płock 1998, sygn. S-WT/Z-I/1.
- Matuszewska Dorota, *Organizacja i formy duszpasterstwa w parafii św. Mikołaja w Gąbinie w latach 1945–1995*, Warszawa – Płock 2000, sygn. S-WT-III/180.
- Narodzonek Jadwiga, *Funkcje pastoralne parafii św. Anny w Skrwilnie w latach 1945–1998*, Płock 2000, sygn. S-WT-III/239.
- Okuniewska Halina, *Funkcje pastoralne parafii Suserz w latach 1945–1997*, Warszawa – Płock 2000, sygn. S-WT-III/181.
- Soból Barbara, *Obraz religijności mieszkańców parafii rzymsko-katolickiej pod wezwaniem św. Bartłomieja w Baranowie*, Warszawa 1998, sygn. S-WT/[16227].
- Sokołowski Jerzy, *Historia parafii Podkowa Leśna*, Warszawa 1997, sygn. S-WT/[21089].
- Ulatowski Zdzisław, *Życie społeczno-religijne parafii Chociszewo w latach 1945–1998*, Warszawa – Płock 1999, sygn. S-WT/3606.
- Zaborowski Marek, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Zygmunta w Płocku w latach 1965–1995*, Płock 1998, sygn. S-WT/Z-I/5.

Licencjaty

- Bojałkowska Marianna, *Pastoralne funkcje parafii Wola Mystkowska k. Wyszkowa w latach 1945–1995*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/159.
- Dwuźnik Beata, *Funkcje pastoralne parafii p.w. św. Wojciecha w Szreńsku w latach 1945–2000*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/265.
- Furczak Wioletta, *Życie religijno-społeczne parafii Zegrze w latach 1945–1999*, Płock 2000, sygn. S-WT/Z-I/53.
- Goliat Iwona, *Życie religijno-społeczne parafii pod wezwaniem św. Rocha w Radzanowie n/Wkrę w latach 1945–1995*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/169.
- Grabowska Teresa, *Pastoralne funkcje parafii p.w. św. Stanisława B.M. w Płoniawach w latach 1945–1994*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/266.
- Karpiński Adam, *Dzieje parafii p.w. św. Stanisława Kostki w Pultusku*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/170.
- Lewandowska Maria, *Życie religijne w parafii pod wezwaniem św. Wawrzyńca w Rogotwórsku w latach 1945–1995*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/436.
- Niedbała Hanna, *Życie religijne w parafii św. Rocha w Przewodowie w latach 1945–1995*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/784.
- Nowocińska Renata, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Józefa w Makowie Mazowieckim w latach 1945–1992*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/298.
- Oman Anna, *Pastoralne funkcje parafii p.w. św. Leonarda w Grzebsku w latach 1945–1993*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/311.
- Peplowska Agnieszka, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Macieja w Pawłowie Kościelnym w latach 1945–1997*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-I/38.
- Pieńkowska Sławomira, *Pastoralne funkcje parafii p.w. św. Mateusza w Pultusku w latach 1945–1995*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/182.
- Romanowska Jadwiga, *Życie religijne rzymsko-katolickiej parafii p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Grudusku w latach 1945–1993*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/318.
- Szadkowska Magdalena, *Funkcje pastoralne parafii pod wezwaniem św. Stanisława BM w Lekowie w latach 1945–1997*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/587.
- Tokarska Elżbieta, *Życie społeczno-religijne parafii rzymsko-katolickiej p.w. św. Anny w Strzegowie*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/189.
- Wasiółek Mariola, *Pastoralne funkcje parafii pod wezwaniem św. Józefa w Rościszewie w latach 1945–1993*, Płock – Warszawa 2001, sygn. S-WT/Z-II/340.